

jów teologii historii skłoni badaczy dziejów do szerszego niż dotychczas patrzenia na przeszłość, która, jak wierzymy, jest przecież areną działań Bożej Opatrzności.

Piotr Plisiecki
Katedra Historii Średniowiecznej KUL

La dîme dans l'Europe médiévale et moderne. Actes des XXXes Journées Internationales d'Histoire de l'Abbaye de Flaran 3 et 4 octobre 2008, études réunies par Roland Viader, Toulouse 2010, ss. 272.

Badania nad dziesięciną, ważnym składnikiem średniowiecznej i nowożytnej skarbowości kościelnej (i nie tylko kościelnej), podejmowane i publikowane we Francji zaowocowały ostatnio (2010 r.) ujęciem syntetyzującym w odniesieniu do kilku krajów Europy Zachodniej. Zbiór artykułów pod redakcją Rolanda Viadera *La dîme dans l'Europe médiévale et moderne* jest pokłosiem konferencji naukowej, która odbyła się 3 i 4 października 2008 r. w departamentalnym centrum kultury (Centre culturel départemental), mieszczącym się w murach cysterskiego opactwa Flaran w Valence-sur-Baïse (Midi-Pyrénées, departament Gers; na północny zachód od Tuluzji). Została ona zorganizowana w ramach spotkań „Les journées internationales d'histoire du Centre culturel de l'Abbaye de Flaran”. Te odbywane corocznie – od 1979 r. – październikowe zgromadzenia historyków średniowiecza i czasów nowożytnych pozostają pod patronatem uniwersytetów w Bordeaux (Bordeaux III) i Tuluzie (Toulouse II). Rezultaty każdej konferencji prezentowane są w serii wydawniczej „Flaran”. Wspomniany tom jest już trzydziestym w tej serii.

We francuskiej historiografii problematykę dziesięciną zaprezentowano na szerszą skalę w końcu XIX i w pierwszym dwudziestoleciu XX w. – poczynając m.in. od prac Léona Durand oraz Paula Imbard de la Tour, dotyczących kolejno okresu schyłkowego i początkowego dziejów dziesięciny kościelnej. Durand omówił bowiem dziesięcinę XVIII-wieczną, natomiast Imbard de la Tour wskazał na miejsce tej płatności w przychodach wczesnośredniowiecznych parafii wiejskich¹. Publikowane później dzieła podejmowały, w ślad za opracowaniem Duranda, głównie aspekty prawne dziesięciny we Francji, zarówno ogólnokościelne, jak i partykularne. W tej perspektywie dzieje dziesięciny od jej początków aż do XVII stulecia przedstawił

---

¹ L. Durand, *La Dîme ecclésiastique au XVIIIe siècle. Etude d'histoire du droit*, Poitiers 1898; P. Imbard de la Tour, *Les paroisses rurales du 4e au 11e siècle (Les origines religieuses de la France)*, Paris 1900 [reprint: Paris 1979], s. 148-153.

Paul Viard w kilku pracach, wydanych w latach 1909-1914. Określił w nich zarazem periodyzację zagadnienia. Pierwszą wyraźną cezurą przez niego wskazaną było powstanie *Dekretu Gracjana* (ok. 1150 r.)². Kolejny okres dziejów dziesięciny kościelnej we Francji to według Viarda stulecia XII i XIII, ściślej: od 1150 do 1313 r., a zatem do czasów Filipa IV Pięknego do podjętych przez króla postanowień w sprawie tej płatności (nie należy uiszczać dziesięciny „*de rebus de quibus prestari non consuevit*”)³. W swych kolejnych opracowaniach P. Viard podjął zagadnienie dziesięciny w okresie późnego średniowiecza (XIV-XV w.) oraz w XVI i XVII stuleciu⁴. W czasie, gdy ukazywały się te prace, inni badacze, Paul Gagnol oraz Henri Marion, przedstawili problematykę dziesięciny w XVIII-wiecznej Francji, rozważając, podobnie jak Viard, kwestie prawne i omawiając okoliczności zniesienia świadczeń dziesięcinnych przez Konstytuante (1790 r.)⁵.

---

² P. V i a r d, *Histoire de la dîme ecclésiastique, principalement en France, jusqu'au décret de Gratien*, Dijon 1909 (jest to praca doktorska z zakresu prawa; thèse doctorat en droit). Uwagi Viarda o znaczeniu *Dekretu Gracjana* w sprawach dziesięcinnych przywołał Michał Wyszynski w swej pracy *Ze studiów nad historią dziesięciny w Polsce średniowiecznej*. I. Czasy Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego, Lwów 1920 (*Pamiętnik Historyczno-Prawny*, red. P. Dąbkowski, t. 8, z. 1, s. 6-7, przyp. 2). Należy zaznaczyć, że problematykę kształtowania się obciążeń dziesięcinnych, w nawiązaniu do pracy Viarda, opracował Emile Lesne (*La dîme des biens ecclésiastiques aux IXe et Xe s.*, „*Revue d'Histoire Ecclesiastique*” 13(1912), s. 477-503, 659-673; 14(1913), s. 97-112, 489-509).

³ P. V i a r d, *La dîme ecclésiastique dans le royaume d'Arles et de Vienne aux XIIe et XIIIe siècles*, „*Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung*” 1(1911), s. 126-160); t e n ż e, *Histoire de la dîme ecclésiastique dans le royaume de France aux XIIe et XIIIe siècles (1150-1313)*, Paris 1912. O postanowieniach Filipa IV w sprawie dziesięciny tamże, s. 20-25. Autor wskazuje na istotne znaczenie królewskiej regulacji z 1313 r.: „*Toutes ces circonstances contribuent à faire de l'acte Philippe IV une date importante de l'histoire de la dîme en France: la prohibition des dîmes insolites est désormais et restera une des règles fondamentales de la législation de la dîme dans le droit ecclésiastique français*” (tamże, s. 23).

⁴ T e n ż e, *L'évolution de la dîme ecclésiastique en France aux XIVe et XVe siècles*, „*Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung*” 3(1913), s. 107-140; t e n ż e, *Histoire de la dîme ecclésiastique en France au XVIe siècle*, Lille-Paris 1914; t e n ż e, *La dîme en France au XVIIe siècle*, „*Revue Historique*” 52(1927), s. 241-268.

⁵ P. G a g n o l, *La dîme ecclésiastique en France aux XVIIIe siècle*, Paris 1911 [reprint: Genève 1974]; H. M a r i o n, *La dîme ecclésiastique en France au XVIIIe siècle et sa suppression. Etude historique du droit suivie d'un aperçu sur les dîmes infeodées à la même époque*, Bordeaux 1912 [reprint: Genève 1974; 1995]. O ówczesnej krytyce tych prac we Francji zob. F. B r u m o n t, *La question de la dîme dans la France moderne*, w: *La dîme dans l'Europe médiévale et moderne*, s. 163, przyp. 3. Problematykę zniesienia dziesięciny poruszył wcześniej Henri Villemonte de la Clergerie (*La dîme dans notre ancien droit français et son abolition*, Bordeaux 1908).

W latach dwudziestych i trzydziestych XX stulecia zajęto się głównie aspektem lokalnym świadczeń dziesięcinnych – ze zwróceniem uwagi na ich znaczenie ekonomiczne⁶.

W okresie od końca II wojny światowej aż do początku lat sześćdziesiątych (1964) w zasadzie nie ukazywały się we Francji, jak zauważył Francis Brumont, prace na temat dziesięciny kościelnej⁷. Należy zaznaczyć, że w tym czasie opublikowano w innych krajach znakomite ujęcia niektórych aspektów tej problematyki⁸.

We wspomnianych latach sześćdziesiątych wskazano jednakże we Francji na potrzebę podjęcia nowych badań dotyczących dziesięcin. Zaczęły ukazywać się studia poświęcone „sytuacji dziesięcinnej” w społecznościach lokalnych⁹. Podjęto między innymi problem zawłaszczania dziesięcin przez świeckich¹⁰. Podkreślono źródłowe znaczenie rejestrów przychodów dziesięcinnych dla szacunkowej oceny wielkości produkcji zbożowej (i nie tylko zbożowej) oraz jej wahań w czasach późnośredniowiecznych i nowożytnych¹¹.

---

⁶ B r u m o n t, dz. cyt., s. 164.

⁷ Tamże, s. 165. F. Brumont wskazuje na jeden wyjątek – jest to artykuł opublikowany w 1958 r. (tamże, przyp. 14).

⁸ Zwłaszcza: E. C. B o y d, *Tites an Parishes in Mediaeval Italy. The Historical Roots of a Modern Problem*, New York 1952; G. C o n s t a b l e, *Monastic Tites from their Origins to the Twelfth Century*, Cambridge 1964 (tę pracę we Francji zaprezentował – z dozą krytyki – François-Louis Ganshof (*La dîme monastique, du IXe à la fin du XIIe siècle*, „Cahiers de Civilisation Médiévale, X^e–XIIe s.”, 11(1968), nr 3, s. 413-420). Należy zaznaczyć, że Giles Constable opublikował wcześniej artykuł dotyczący problematyki dziesięcinnej w czasach karolińskich (*Nona et decima. An aspekt of Carolingian Economy*, „Speculum. A Journal of Mediaeval Studies” 35(1960), nr 2, s. 224-250) oraz tekst poświęcony przejawom sprzeciwu wobec uiszczania dziesięcin (t e n ż e, *Resistance to Tites in the Middle Ages*, „Journal of Ecclesiastical History” 13(1962), s. 172-185). Zob. też: N. S a l o m o n, *La campagne de nouvelle Castille à la fin du XVIe siècle d'après les Relaciones topograficas*, Paris 1964, s. 219-228.

⁹ B r u m o n t, dz. cyt., s. 165.

¹⁰ J. L. B i g e t, *La restitution des dîmes par les laïcs dans le diocèse d'Albi à la fin du XIIIe siècle*, „Cahiers de Fanjeau” 7(1972: *Les évêques, les clercs et le roi, 1250-1300*), s. 211-283. Wcześniej temat dziesięcin w diecezji Albi oraz w Langwedocji w XVI w. przedstawił Emmanuel Le Roy Ladurie w *Les paysans de Languedoc*, t. 1, Paris 1966 (*Civilisations et Sociétés*, 42, s. 375-389). Zagadnienie zwrotu dziesięcin ukazał, warto dodać, w odniesieniu do diecezji na obszarze dzisiejszej Belgii, Christian Renardy (*Recherches sur la restitution ou cession de dîmes aux églises dans le diocèse de Liège du XIe au début du XIVe siècle*, „Le Moyen Age” 76(1970), nr 2, s. 205-261.

¹¹ E. L e R o y L a d u r i e, J. G o y, *Présentation*, w: *Les fluctuations du produit de la dîme. Conjoncture décimale et domaniale de la fin du Moyen Age au XVIIIe siècle*, red. J. Goy, E. Le Roy Ladurie (*Association Française des Historiens Economistes. Première Congrès National, Paris 11-12 Janvier 1969*), Paris-La Haye 1972 (*Cahiers des Etudes Rurales*, 3), s. 9-24.

Szczegółowe studia w tym zakresie w odniesieniu do różnych regionów Francji, wraz z próbą podsumowania, zostały zaprezentowane w tomie, który ukazał się w 1972 r. pod redakcją Josepha Goy oraz Emmanuela Le Roy Ladurie. Tom ten był „owocem” jednej z sesji kongresu francuskich historyków ekonomii, który odbył się w Paryżu w dniach 11 i 12 stycznia 1969 r.¹² Zainteresowanie tego rodzaju problematyką¹³ zaowocowało kolejną publikacją, wydaną w 1982 r. (również pod redakcją wspomnianych wyżej uczonych), będącą rezultatem wcześniejszych przedsięwzięć badawczych o zasięgu międzynarodowym¹⁴. Autorzy zebranych w dwóch tomach artykułów omówili, m.in. na podstawie badań nad wielkością i strukturą przychodów z tytułu dziesięcin, dynamikę produkcji rolniczej w różnych krajach Europy (i nie tylko; uwzględniono też Meksyk oraz Kanadę) w okresie od XVI do XVIII w. oraz w XIX i pierwszych dziesięcioleciach XX stulecia (1914)¹⁵.

Edycje wspomnianych prac zbiorowych (1972 i 1982 r.) wpłynęły, jak można sądzić, na pogłębienie badań nad zagadnieniami dziesięcinnymi w odniesieniu do różnych diecezji i regionów Francji. Począwszy od lat siedemdziesiątych ubiegłego stulecia zajęto się dziesięciną głównie w kontekście społecznym, obejmując refleksją przede wszystkim okres od XVI do XVIII w.¹⁶ Pewien wzrost liczby publikacji po-

---

¹² *Les fluctuations du produit de la dîme*. Podsumowanie problematyki: E. L e R o y L a d u r i e, avec la collaboration de J. G o y, *Première esquisse d'une conjoncture du produit décimal et dominial. Fin du Moyen Age–XVIIIe siècle*, tamże, s. 334-374.

¹³ Wskazać można, przykładowo, na dzieło, które opublikował Hugues Neveux, *Vie et déclin d'une structure économique. Les grains du Cambrésis (fin du XIVe – début du XVIIe siècle)*, Paris–La Haye–New York 1980 (*Civilisations et Sociétés*, 64); w rozdziale 2 (*Les fluctuations de la production: les mouvements longs*) autor ukazuje „*métodologie de l'indice décimal!*”; tamże, s. 40-51.

¹⁴ J. G o y, E. L e R o y L a d u r i e, *Rapport introductif*, w: *Prestations paysannes, dîmes, rente foncière et mouvement de la production agricole à l'époque préindustrielle. Actes du Colloque préparatoire (30 juin–1er et 2 juillet 1977) au VIIe Congrès international d'Histoire économique, Section A3, Edinbourg 13–19 août 1978*, red. J. Goy, E. Le Roy Ladurie, Paris 1982 t. 1 (*Cahiers des Etudes Rurales*, 4), s. 13-14.

¹⁵ W tomie 1 układ artykułów przedstawia się następująco: I. *Aire de l'Europe moyenne et orientale, XVe–XIXe siècles*; II. *Aire italienne et helvétique, XVe–XVIIIe siècles*; III. *Aire ibérique et américano-latine, XVIe–XIXe siècles*. Natomiast tom 2 zawiera artykuły: IV. *Aire française, britannique et américaine*. W tomie 1 znajduje się (w sekcji I) artykuł Jerzego Topolskiego i Andrzeję Wyczańskiego pt. *Les fluctuations de la production agricole en Pologne, XVIe–XVIIIe siècles* (tamże, s. 129-136).

¹⁶ Klasyczną, rzec można, pracę określającą ten kierunek zainteresowań badawczych opublikował Jean Rives (*Dîme et Socie dans l'archevêché d'Auch au XVIIIe siècle*, Toulouse 1972). Inni badacze podjęli zagadnienie oporu wobec dziesięcin; zob. B r u m o n t, dz. cyt., s. 165, przyp. 18-22. Należy jednak odnotować prace dotyczące innego zakresu problematyki dziesięcinnej, np. H. G i l l e s, *A propos des dîmes monastiques*, „*Cahiers de Fanjeaux*”, 19(1984: *Les moines noirs, XIIIe–XIVe s.*), s. 287-308; S. L e f e v r e, *Les dîmes novalles dans la region parisienne du XIIe au XIIIe siècle*, w: *L'encadrement religieux des fidèles au Moyen-Age et jusqu'an Concile de Trente. La paroisse – le clergé – la pastorale – la dévo-*

dejmujących tę tematykę (w odniesieniu do diecezji Poitiers oraz obszaru południowo-zachodniej Francji) nastąpił, jak zauważył F. Brumont, pod koniec lat dziewięćdziesiątych¹⁷. Natomiast nie badane dotąd szersze znaczenie dziesięciny papieskiej dla królestwa francuskiego w średniowieczu¹⁸ ukazał w 1988 r. Bernard Causse w swej pracy habilitacyjnej (*thèse de doctorat d'Etat*)¹⁹.

W ubiegłym dziesięcioleciu problematyka dziesięcinna była – jako taka – rzadko podejmowana we Francji. Należy jednak wskazać na próbę analizy semantycznej określić tej płatności w średniowieczu²⁰.

Publikacja wydana w ramach serii „Flaran” zdaje się anonsować ożywienie badań nad dziesięciną w perspektywie międzynarodowej. Zawiera 13 artykułów przygotowanych przez 14 autorów (francuskich, hiszpańskich i angielskich). Po tekście wprowadzającym zostało zamieszczonych pięć artykułów przedstawiających zagadnienia dziesięcinne w średniowieczu. Autorzy ukazali sytuację w monarchii karolińskiej oraz w Hiszpanii, Anglii, a także w Lombardii. Pierwszą część publikacji zamykają rozważania dotyczące historii dziesięciny w aspekcie ekonomicznym. Kolejnych sześć tekstów prezentuje – w części, którą można określić jako drugą – problematykę dziesięcinną w czasach nowożytnych we Francji (różne regiony), Hiszpanii oraz w Anglii i Walii.

Dziesięcina, jak stwierdza R. Viader w referacie otwierającym omawiany zbiór artykułów, stanowiąc jedno z najbardziej godnych uwagi świadectw i źródeł dochodu w czasach średniowiecznych i nowożytnych, nie znalazła jednak odpowiedniego do swego znaczenia miejsca w historiografii. Stąd też potrzeba znacznie szerszego niż dotychczas zainteresowania badawczego problematyką dziesięciną²¹. Można ją

tiom. Actes du 109e Congrès National des Sociétés Savantes. Dijon, 1984. Section d'histoire médiévale et de philologie, t. 1, Paris 1985, s. 721-733.

¹⁷ B r u m o n t, dz. cyt., s. 165.

¹⁸ Zagadnienie podjęto na początku XX stulecia. Zob. Ch. S a m a r a n, G. M o l l a t, *La fiscalité pontificale et France au XIVe siècle*, Paris 1905.

¹⁹ B. C a u s s e, *Eglise, finance et royauté. La floraison des décimes dans la France du Moyen Age*, t. 1-2, Paris–Lille 1988. Praca ta powstała na uniwersytecie Lille III. Dziesięcinę papieską określa się jako *décimes* (plur.), w odróżnieniu do dziesięciny kościelnej (*dîmes*). O istocie dziesięciny papieskiej zob. J. D u d z i a k, *Dziesięcina papieska w Polsce średniowiecznej. Studium historyczno-prawne*, Lublin 1974 s. 10-12; tam też rozróżnienie między dziesięciną papieską (*decima papalis*) a dziesięciną królewską (*decima regia*). Zob. też S. S z c z u r, *Skarbowość papieska w Polsce w latach 1378-1431*, Kraków 2008, s. 212-221; M.D. K o w a l s k i, *Proventus Camerae Apostolicae debiti. Oplaty duchowieństwa polskiego na rzecz papieża w l. 1417-1484*, Kraków 2010, s. 19, 27-28.

²⁰ D. A n c e l e t - N e t t e r, *La dette, la dîme et le denier. Une analyse sémantique du vocabulaire économique et financier du Moyen Age*, Villeneuve d'Ascq 2010; o określeniach dziesięciny tamże, s. 201-206.

²¹ „La dîme compte parmi les institutions les plus remarquables de l'Occident médiéval et moderne. Et cependant, elle n'a suscité que très peu d'études particulières et ne tient quasiment aucune place dans l'historiographie. Le paradoxe est abrupt, quelque peu forcé peut-être. Mais il importait d'en faire le constant, de dresser un état des lieux et de fournir quelques

rozpatrywać w kilku aspektach. Viader wskazuje najpierw na aspekt prawny, zarówno w zakresie prawa kanonicznego, jak i świeckiego. Można też analizować wielkość, zakres i zróżnicowanie obciążeń dziesięcinnych, uwzględniając obciążenia innego rodzaju, obowiązujące różne kategorie ludności na danym obszarze.

Okresowe wahania wielkości świadczeń dziesięcinnych powinny być uwzględniane przy szacowaniu wielkości produkcji rolniczej. Dziesięcinę można badać także w aspekcie ustrojowym i społecznym, biorąc pod uwagę rozważania nad cechami istotnymi feudalizmu²². Ważny jest też aspekt badań świadczeń dziesięcinnych – wraz z organizacją otaksowania, poboru, kontroli itd. – jako elementu ekonomii lokalnej, z uwzględnieniem m.in. przypadków sprzedaży i dzierżawy dziesięcin²³. Viader uwydatnia w końcu potrzebę badań nad procesami wprowadzania obciążeń dziesięcinnych na różnych terytoriach²⁴. Dawniejsze – uproszczone – wyjaśnienia już bowiem nie wystarczają²⁵.

Ekonomiczny aspekt badań nad dziesięciną, przedstawiony przez Viadera, ukazał szerzej Mathieu Arnoux w tekście *Pour une économie historique de la dîme*²⁶. W tej metodologicznej refleksji autor postuluje, by dziesięciny nie badać jedynie na płaszczyźnie historii religijnej i jako jednej z instytucji kościelnych, lecz traktować ją również jako świadczenie, które niejako wywoływało skutki ekonomiczne i stanowiło charakterystyczną część ekonomii średniowiecznej. Można sądzić, że przeprowadzona pod tym względem analiza wielkości dochodów dziesięcinnych i ustawodawstwa dziesięcinnego pozwala wyraźniej dostrzec niektóre elementy specyficzne dla społeczności średniowiecznych²⁷. Arnoux przedstawia dalej problematykę dzie-

pistes de réflexion sur cette étonnante contradiction. C'était tout l'enjeu du sujet proposé pour célébrer ces trentièmes journées internationales de Flaran; R. V i a d e r, *La dîme dans l'Europe des féodalités. Rapport introductif*, w: *La dîme dans l'Europe médiévale et moderne*, s. 7.

²² „Si les historiens ont su voir l'importance de la dîme, pourquoi, en effet, lui ont-ils accordé si peu de place dans leurs modélisations des sociétés médiévales et modernes?”. Tamże, s. 21.

²³ Tamże, s. 26-32.

²⁴ Punktem wyjścia do prezentacji tej problematyki jest stwierdzenie: „Il est facile de comprendre, en effet, quand, comment et pourquoi la dîme fut contestée et abolie par les régimes libéraux. Il est fort malaisé, en revanche, de dire quand, comment et pourquoi elle s'imposa”. Tamże, s. 32.

²⁵ „Sur ce point [zob. przypis 24 – L.W.], à vrai dire, il semble bien que les historiens n'ont jamais dépassé le questionnaire proposé par les juristes d'autrefois, et continuent simplement de se demander si la dîme fut établie par l'Eglise, par l'Etat au par propriétaires. Or, lorsqu'on mesure ce que fut le poids et l'impact de la dîme pendant près d'un millénaire, il est difficile d'accepter ces explications approximatives. Comment croire que l'Eglise du VIIe ou VIIIe siècle put exiger une telle charge sur la seule base d'un acte de foi. Comment croire que l'Etat carolingien put infliger ce fardeau alors que sa propre fiscalité était exsangue?”. Tamże.

²⁶ *La dîme dans l'Europe médiévale et moderne*, s. 144-159.

²⁷ L'essentiel est d'affirmer d'entrée que la dîme n'est pas en premier lieu un problème d'histoire religieuse, et qu'on ne peut se contenter, comme c'est le cas trop souvent, de la

sięciną, wychodząc z tych założeń. Skupia się na analizie postanowień w sprawie dziesięciny występujących w ustawodawstwie kościelnym w średniowieczu oraz omawia (na wybranych przykładach) zadrażnienia i sytuacje konfliktowe, wynikłe w różnych okresach na tle poboru tego świadczenia²⁸.

Problematykę dotyczącą znaczenia ekonomicznego dziesięciny, zarysowaną przez R. Viadera, w odniesieniu do monarchii karolińskiej podjął Jean-Pierre Devroey w artykule *Dîme et écomie des campagnes à l'époque carolingienne*²⁹. Autor analizuje zależności pomiędzy strukturą własności ziemskiej oraz strukturą społeczną a wielkością przychodów dziesięcinnych wiejskich kościołów parafialnych, powstałych na danym obszarze. Przyjęta przez niego definicja parafii jako lokalnej wspólnoty wiernych stanowi ważne założenie metodologiczne tej analizy³⁰. J.P. Devroey ukazuje, jak kształtowały się stosunki dziesięcinne na obszarze, na którym istniała wielka własność ziemska z kościołem prywatnym („*oratoire patrimonial*”, „*oratoire privé*”), który częstokroć stawał się później kościołem parafialnym³¹. Odwołując

---

décrire comme une institution ecclésiastique. Dans ce sens, parler d'une économie de la dîme, ce n'est pas seulement suggérer que son fonctionnement induit des conséquences économique et qu'elle constitue en ce sens un secteur spécifique de l'économie médiévale, mais c'est aussi faire l'hypothèse qu'une lecture économique du prélèvement décimal permet d'accéder à une dimension spécifique et le plus souvent méconnue des sociétés du Moyen Age”. Tamże, s. 145.

²⁸ Poszczególne punkty jego artykułu: *Ambiguïtés du Décret* [chodzi o *Dekret Gracjana*]; *Leçons de l'été 1789*; *La dîme entre hiérarchie et communautés*; *Pratiques économiques de la dîme*. Tamże, s. 147-159, autor podsumowuje stwierdzeniem: „Cependant la lecture des décrétales et l'études des situations conflictuelles auxquelles elles sont censées répondre montrent que le système décimal, partout en Europe, s'imposa parce qu'il répondait à un ensemble de demandes locales. Il constituait un élément dans une système d'assurance économique et sociale, dont le rôle fut sûrement important dans le processus de croissance, et dont l'étude reste encore à mener”. Tamże, s. 159.

²⁹ *La dîme dans l'Europe médiévale et moderne*, s. 37-62.

³⁰ „Partant de la définition de la paroisse comme une communauté de fidèles, nous pouvons appréhender le ressort et le volume de la dîme comme des fonctions du nombre de ménages qui les déterminent”. Tamże, s. 41-42.

³¹ „La loi admettait que la taxe sacerdotale levée sur les terres dominicales d'un seigneur puissent aller à son oratoire privé, s'il en avait construit un, à charge pour lui de destiner ce revenu au luminaire et à la distribution d'aumônes et d'en entretenir convenablement le desservant. Par contre, les manants d'un tel seigneur (*manentes*) devaient en principe la dîme à l'église paroissiale à laquelle il étaient affiliés. Tamże, s. 45. J.-P. Devroey wskazuje m.in. na artykuł szósty zawarty w *Capitulare de villis* (zob. *Capitulare de villis*, wyd. S. Arnold, Warszawa–Toruń–Siedlce 1923, s. 2-3). Kwestię dziesięcinną w odniesieniu do kościoła prywatnego, który został przekształcony w kościół parafialny, przedstawia J.-P. Devroey następująco: „La transformation d'un oratoire patrimonial en siège de paroisse est placée sous l'autorité de l'évêque sans, je pense, entraîner la confusion des *decimae indominicatae* avec la dîme des simples fidèles. La possibilité de conserver les dîmes des terres dominicales était un incitant puissant à la construction d'oratoires privés. La tentation était grande pour ces puissants de transformer de tels édifices en points de ralliement pour la perception de la dîme sacerdotale”. T e n ż e, dz. cyt., s. 46.

się do danych zaczerpniętych z polityków czasów karolińskich, autor przedstawia zależności między wielkością produkcji (winnej, zbożowej) na określonym terytorium a wielkością ściąganych zeń świadczeń na rzecz kościołów lokalnych i właścicieli ziemi. Wskazuje też na wielkość uposażenia ziemskiego tychże kościołów, określającą wraz z przychodami z tytułu dziesięciny w zasadniczym stopniu status ekonomiczny związanych z nimi duchownych. Sygnalizuje wreszcie rolę dziesięciny w kształtowaniu się społeczności parafialnej i „lokalnej ekonomii”³².

Kwestie dziesięcinne we Francji nowożytną omówiło – w drugiej części publikacji – kilkoro autorów. Wspomniany już F. Brumont, scharakteryzowawszy kierunki badań nad dziesięciną i ukazawszy najważniejsze prace z tego zakresu, które wydrukowano w tym kraju od końca XIX do początku XXI stulecia, zajął się dziedziną nie będącą dotychczas przedmiotem głębszych dociekań. Swą uwagę skoncentrował bowiem na „piśmiennictwie dziesięcinnym”, powstałym od XVI do XVIII w.³³ Uwzględnił najpierw traktaty o dziesięcinie, w których broni się jej zasadności z teologicznego i prawnego punktu widzenia³⁴. Autor zarejestrował również dzieła mające charakter bardziej praktyczny – poradniki oraz zbiory postanowień w sprawach dziesięcinnych; niektóre z nich zostały wprost przeznaczone dla plebanów³⁵. Nie pominął prac prawniczych, które wśród innych spraw poruszają również, mniej czy bardziej obszernie, kwestie dziesięcinne³⁶. Brumont przedstawia główne zagadnienia omawiane w wyżej wspomnianych pracach³⁷. Wskazuje też na obecne w nich wątpliwości, spory (czy echa sporów) i kontrowersje wokół dziesięcin³⁸.

Analizie przypadków konfliktowych, związanych z uiszczaniem dziesięciny w XVIII-wiecznej Francji zostały poświęcone dwa następne artykuły. Isabelle Vouette przybliżyła przyczyny i przebieg zatargu z lat 1760-1772 pomiędzy słynnym opactwem w Cîteaux a pewnymi mieszkańcami okolicznych wsi³⁹. Sprawa dotyczyła

---

³² Tamże, s. 58-62.

³³ B r u m o n t, dz. cyt., s. 161-189.

³⁴ „Une quinzaine d'ouvrages [z XVI–XVIII w. – L.W.] traitent spécifiquement de la dîme, qu'il s'agisse de théologiens défendant la dîme contre ses détracteurs, ou de jurisconsultes publiant les arrêts et commentant la jurisprudence”. Tamże, s. 167.

³⁵ „Les jurisconsultes et autres arrêtistes publient eux aussi des ouvrages pratiques, qu'il est parfois difficile de distinguer des précédents (qui traitent de jurisprudence), surtout lorsqu'ils comportent eux-mêmes un petit traité sur les dîmes, souvent dû à un certain Denis Simon que beaucoup recopient ou abrégent”. Tamże, s. 169.

³⁶ „Tous les ouvrages juridiques traitent peu ou prou de la dîme, et même les nombreux ouvrages de droit féodal consacrent quelques pages au sujet, ou moins aux dîmes inféodées, considérées comme de véritables fiefs. Il s'agit généralement de quelques pages dans les recueils qui sont souvent réédités, parfois pendant trois siècles”. Tamże, s. 170.

³⁷ Wyróżnia zagadnienia następujące: origine des dîmes; dîmes inféodées; de la quotité. Tamże, s. 173-183.

³⁸ Tamże, s. 183-189.

³⁹ I. V o u e t t e, *Un procès des dîmes sur les menus grains entre l'Abbaye de Cîteaux et les habitants d'Echenon*, w: *La dîme dans l'Europe médiévale et moderne*, s. 227-240.

dziesięcin z ziaren kukurydzy, prosa i gryki, których uiszczania opactwu w żądanej przez niego formie i wielkości odmówili ci właśnie wieśniacy. Autorka omówiła argumenty, do których odwoływały się obydwie strony, aby wykazać swoje racje⁴⁰. Vouette zaznaczyła, że istotą kontrowersji było żądanie oddawania dziesięciny z upraw „nowych” na danym obszarze, gryki i – zwłaszcza – kukurydzy, co do których nie istniała ugruntowana tradycja regulująca formę i wielkość płatności⁴¹. W postępowaniu sądowym nakazano jednak opornym, jak się dowiadujemy, uiszczać dziesięcinę według ogólnych norm⁴².

Przypadki oporu wobec obciążeń dziesięcinnych oraz przypadki odmowy ich świadczenia, występujące w południowo-zachodniej Francji, ukazał z kolei Guy Astoul⁴³. Narastały one i przybierały zorganizowaną formę w okresie przed Rewolucją. Autor zaznacza, że wiązało się to ze zwiększaniem wymiaru tego rodzaju płatności⁴⁴. Z drugiej strony rażąca nierównomierność podziału wpływów dziesięcinnych, z których większość otrzymywało wyższe duchowieństwo, natomiast znacznie mniejsza część trafiała do plebanów (działo się tak, zaznacza Astoul, w archidiecezji Auch oraz w diecezjach Agen i Cahors), wywoływała protesty i skargi duchowieństwa parafialnego. Taka sytuacja nie sprzyjała obronie systemu dziesięcinnego⁴⁵.

Inne zagadnienie dotyczące dziesięciny w XVIII-wiecznej Francji podjął Marc Conessa. Oparł się na corocznych rejestrach wpływów z „okręgu dziesięcinnego” Ur (*le dimaire d'Ur*; 7 miejscowości, 3 parafie), położonego w Pirenejach wschodnich, na pograniczu francusko-hiszpańskim (region Cerdagne, niedaleko Andorry)⁴⁶. Autor analizując tego rodzaju zapisy, określa proporcje wpływów z dziesięcin pobieranych od różnego rodzaju produktów (owczych, zbożowych oraz łąkowych), ukazuje

⁴⁰ Opat z Cîteaux przedstawił zeznania 27 osób pochodzących ze „spornego” terytorium. Świadkowie ci odpowiedzieli, czy w ich wsiach dziesięciny ze wspomnianych upraw oddawano „od zawsze” i w jakiej formie. Zaskarżeni przez opata rolnicy przywołali z kolei 13 innych świadków w tej sprawie. W pierwszym i w drugim przypadku większość stwierdziła, że dziesięcinę będącą przedmiotem sporu oddawano „wedle swego rozeznania”. Zeznania świadków powołanych przez opata oraz świadków oskarżonych rolników zostały wydrukowane w 1772 r. Tamże, s. 227, 230-232, 235-236. I. Vouette zamieściła faksymile dwóch początkowych stron druku. Pierwszy świadek (kobieta) stwierdził: „que chacum payoit suivant sa conscience; qu'elle a toujours oui dire aux anciens que cette dîme étoit due”. Tamże, s. 239.

⁴¹ Tamże, s. 229-230.

⁴² Tamże, s. 238; zob. też s. 234.

⁴³ G. A s t o u l, *La contestation des dîmes dans le Sud-Ouest au XVIIIe siècle*, w: *La dîme dans l'Europe médiévale et moderne*, s. 241-255.

⁴⁴ Tamże, s. 242-253.

⁴⁵ Tamże, s. 254-255.

⁴⁶ M. C o n e s s a, *Des grains, des terres et des homes. La dîme et la question des espaces agraires en Cerdagne (XVIIe–XVIIIe siècles)*, w: *La dîme dans l'Europe médiévale et moderne*, s. 258-269. Chociaż w tytule zaznaczono, że artykuł obejmuje okres XVII i XVIII w., to jednak analiza, którą przedstawił M. Conessa, opiera się na zapisach źródłowych (47 zeszytów) z XVIII stulecia. Do wieku XVII odnoszą się jedynie dwa rejestry wpływów dziesięcinnych z lat 1692 i 1693. Tamże, s. 257, 258.

zróznicowanie taksy dziesięcinnej⁴⁷. Istotne jest dla niego prześledzenie, na podstawie wspomnianych źródeł, zjawiska zmienności liczby i areалу obszarów poddanych kultywacji w cyklu rocznym oraz zależności pomiędzy wielkością produkcji rolniczej a wielkością przychodów z tytułu dziesięciny⁴⁸. Autor wskazuje, że dziesięcina pobierana z nowizu mogła być impulsem do intensyfikowania w tym górskim regionie pewnych rodzajów produkcji rolniczej. Zniesienie świadczeń dziesięcinnych w 1789 r. niejako wywoływało zmiany w zakresie struktury tej produkcji i miało też skutki, by tak rzec, społeczne⁴⁹.

Trzy artykuły zamieszczone w omawianej publikacji zostały poświęcone sytuacji w średniowiecznej i nowożytnej Hiszpanii. W pierwszym José Ramón Díaz de Durana scharakteryzował dziesięcinę w królestwach Kastylii i Nawarry, natomiast Enric Ginot zajął się dziesięciną w królestwie Aragonii. Artykuł *La dime dans l'Espagne médiévale* obejmuje okres od IX do XV stulecia⁵⁰. W tekście został najpierw scharakteryzowany stan badań nad dziesięciną w Hiszpanii średniowiecznej; wskazano również na podstawowe rodzaje źródeł dotyczących tego świadczenia⁵¹. Autorzy zaznaczyli następnie różnice czasowe w rozpowszechnieniu dziesięciny w Hiszpanii. Ogólnie rzecz można, że świadczenia dziesięcinne występowały od końca VIII i początku IX w. na chrześcijańskim obszarze wschodniej części Półwyspu Iberyjskiego, podlegającej wpływom karolińskim. Na terytoriach królestw powstałych w części zachodniej (Kastylia i Nawarra) rozpowszechniły się one później, bo od połowy XI do połowy XII, a zwłaszcza w drugiej połowie tegoż stulecia⁵². Każdy badacz wskazuje, od jakich płodów ziemi, zwierząt hodowlanych i przetworów była wymagana dziesięcina (w różnej formie: w naturze albo w pieniądzu). Díaz de Durana i Ginot próbują ogólnie określić wielkość taksy dziesięcinnej dla różnych produktów.

---

⁴⁷ Tamże, s. 261-266.

⁴⁸ „L'hypothèse centrale de ce travail se résume à la proposition suivante: la dime est non seulement prélèvement au taux variable partagé entre les membres des hiérarchies ecclésiastique et féodale, mais aussi une porte ouverte sur des pratiques de défrichement temporaires au bénéfice des exploitants et du curé, ce qui expliquerait sa faible contestation dans les cahiers doléances de Cerdagne. Les „puissantes ogives” et des inquiétants-à-pics de la production agricole dépendraient dès lors du nombre de terres mises en culture chaque année”. Tamże, s. 258.

⁴⁹ „En effet, si la dime participe de la triple structuration de la communauté, de territoire agricole et des modes de production, son abolition par la Révolution est associée à la redéfinition du statut juridique des communaux. Or, en cela, ne ferme-t-elle pas la porte à cette économie particulière basée sur l'accès aux terres communes, pour promouvoir un autre système productif fondé sur la propriété 'exclusif' du sol? Ne favorise-t-elle pas ainsi les germes d'une autre société à laquelle elle donne d'avantage? Finalement, n'y avait-il pas, avant tout, un enjeu politique majeur à faire de la dime le rejeton incestueux de l'Eglise et de la féodalité, pour en justifier pleinement et définitivement le rejet sans appel?”. Tamże, s. 269.

⁵⁰ J. R. D í a z d e D u r a n a, E. G u i n o t, *La dime dans l'Espagne médiévale*, w: *La dime dans l'Europe médiévale et moderne*, s. 63-88.

⁵¹ Tamże, s. 64-66.

⁵² Tamże, s. 67-69, 79-80.

Omawiają również organizację poboru dziesięcin i ich dystrybucję między beneficjentów⁵³. Díaz de Durana przedstawia także zagadnienie konfliktów w Kastylii i Nawarze, związanych z dziesięcinami⁵⁴. Pomimo różnic regionalnych w praktyce dziesięcinnej w średniowiecznej Hiszpanii (będących w dużym stopniu wynikiem inwazji muzułmańskiej i rekonkwisty) można wskazać na pewne charakterystyczne dla tego kraju elementy w tym zakresie. Należy również podkreślić duże znaczenie ekonomiczne dziesięciny dla różnych grup duchowieństwa, jak również dla władców⁵⁵. Bliższe przyjrzenie się temu stanowi, jak zaznaczają autorzy, ważny postulat badawczy. Należałoby także bardziej szczegółowo ukazać stosunek płatników do obowiązku dziesięcinnego⁵⁶.

Syntetyzujące ujęcie zaprezentowane przez wspomnianych historyków wzbogacił Elvis Mallorquí, przedstawiając wyniki analizy specyficznego źródła, jakim jest XIV-wieczny rejestr dziesięcin w katalońskiej diecezji Gerona (Girona, Gérone)⁵⁷. Badając wprowadzanie i upowszechnienie obowiązku dziesięcinnego w Katalonii, dostrzec można wiele podobieństw do sytuacji w monarchii karolińskiej, w której skład wchodził ten obszar. Autor wskazując na ten punkt wyjścia, charakteryzuje następnie dziesięcinę w diecezji Gerona – pod względem przynależności świadczenia do różnych kategorii odbiorców – w okresie od X do XII oraz od XIII do XIV stulecia⁵⁸. W celu kontroli stanu dziesięcin w swej diecezji biskup Gerony, Berenguer de Cruïlles, polecił w 1362 r. dokonać ich spisu. Sporządzony po łacinie w latach 1362-1371 rejestr jest określany jako *Zielona księga* (*El Libre Verd: Libre de dècimes de 1362, Le Livre Vert*)⁵⁹. Zawiera wykaz dziesięcin „małych” i „wielkich” w 419 parafiach diecezji – z podziałem na dekanaty (archidiaconaty), wraz z określeniem wartości tychże świadczeń oraz informacją, kto je dzierży. Mallorquí analizując zapisy w *Zielonej Księdze*, oblicza wysokość wpływów, jakie przynosiły dziesięciny, oraz wyznacza proporcje między różnymi grupami ich odbiorców, podkreślając, że największą liczbę dziesięcin miało rycerstwo⁶⁰. Stara się również wskazać powody, dla których powstał spis. Sądzi mianowicie, że *Zielona księga* (spisana w czasach, gdy były wyraźnie odczuwalne skutki demograficzne wywołane przez „czarną śmierć”

---

⁵³ Tamże, s. 70-75, 83-88.

⁵⁴ Tamże, s. 75-78.

⁵⁵ „L’importance des dîmes néanmoins, apparaît plus clairement encore lorsque l’on considère la part qu’elles tenaient dans l’ensemble des prélèvements, une part essentielle pour nombre de nobles, d’évêques et de chapitres, pour les ordres militaires, et même pour les finances royales qu’elles pouvait alimenter dans les proportions stupéfiantes. Même si leur poids relatif semble avoir décliné au fil des siècles, il semble globalement colossal”. Tamże, s. 88.

⁵⁶ Tamże.

⁵⁷ E. M a l l o r q u í, *Dîme et féodalité en Catalogne: le diocèse de Gérone et Le Livre Vert (1362-1371)*, w: *La dîme dans l’Europe médiévale et moderne*, s. 127-144.

⁵⁸ Tamże, s. 127-134.

⁵⁹ Tamże, s. 131, 134-135.

⁶⁰ Tamże, s. 137-143. Na uwagę zasługuje fakt, że plebani pobierali nie więcej niż 19,5% dziesięcin „wielkich” (znacznie bardziej wartościowych niż dziesięciny „małe”), kler spoza parafii (biskup i wyższe duchowieństwo; klasztory i inne instytucje kościelne) otrzymywał od

w 1348 r.) miała być pomocna w kontroli i wyznaczeniu przez biskupa taksy rocznej od transakcji (sprzedaż, zamiana, nadanie) dotyczących dziesięcin dzierzonych przez świeckich⁶¹. Analiza źródła ukazuje drabinę zależności między świeckimi posiadaczami dziesięcin, odzwierciedlającą zarazem zależności feudalne, istniejące na obszarze diecezji Gerona. Uwydatnia również duże znaczenie ekonomiczne wpływów dziesięcinnych⁶².

Problematykę ukazaną we wspomnianych wyżej artykułach poszerzył niejako o wymiar nowożytny Guy Lemeunier. Należy zaznaczyć, że obowiązek dziesięcinny został w Hiszpanii zniesiony w 1837 r. Autor pominął jednak XIX-wieczny okres dziejów tego świadczenia⁶³. Oparł się na dorobku historiografii hiszpańskiej, głównie z lat 1965-1985, której osiągnięcia badawcze dotyczące dziesięciny omówił w części wstępnej swego tekstu⁶⁴. Prezentując ujęcie syntetyczne, przedstawił najpierw panoramę organizacji diecezjalnej w Hiszpanii, z liczbą 49 diecezji ok. 1500 r. oraz 59 diecezji w XVIII stuleciu. Wskazał, że na obszarach leżących w centrum Półwyspu dziesięcinę w przeważającej części pobierały zakony rycerskie. W Hiszpanii wiele dziesięcin należało także do króla. Ta „struktura własności” w dużym stopniu była wynikiem sytuacji w czasach średniowiecza (dziesięcina przyznawana przez biskupa dla wsparcia wysiłku rekonkwisty)⁶⁵. Autor scharakteryzował organizację poboru dziesięcin (okręgi dziesięcinne) i ich podziału między różnych dzierżycieli. Zajął się też zagadnieniem zależności wielkości taksy dziesięcinnej od wielkości produkcji rolnej (posłużył się przykładem diecezji Cartagena-Murcia)⁶⁶.

Podsumowując problematykę dziesięciną w nowożytnej Hiszpanii, Lemeunier wskazał na potrzebę bardziej szczegółowego opracowania kilku zagadnień. Ważne byłoby między innymi przyjrzenie się temu, na co przeznaczano wpływy z dziesięcin (mogły one w części zasilać dzieła charytatywne albo też finansować prace związane z wystrojem barokowych katedr)⁶⁷. Podkreślił wreszcie znaczenie, jakie miała dziesięcina dla różnych grup społeczeństwa hiszpańskiego⁶⁸.

25% do 30% takich dziesięcin, świeccy – ponad 45%, a wielcy feudałowie od 2% do 6%. Tamże, s. 139-140.

⁶¹ Tamże, s. 140, 143-144.

⁶² „Le cas du diocèse de Gérone permet donc de confirmer que la dîme était, au XIVe siècle encore (et sans doute bien plus auparavant), le revenu par excellence des chevaliers, généralement tenu en fief de seigneurs châtelains”. Tamże, s. 142.

⁶³ G. L e m e u n i e r, *La dîme en Espagne à l'époque moderne*, w: *La dîme dans l'Europe médiévale et moderne*, s. 191-207.

⁶⁴ Tamże, s. 192-196. Warto porównać ten dorobek z badaniami nad dziesięciną we Francji nowożytnej, które scharakteryzował w tymże tomie F. Brumont (dz. cyt., s. 164-167).

⁶⁵ L e m e u n i e r, dz. cyt., s. 196-199.

⁶⁶ Tamże, s. 199-206.

⁶⁷ Tamże, s. 207. We wstępie do swego artykułu G. Lemounier stwierdza, że uderza różnica w wystroju zewnętrznym i wyposażeniu barokowych katedr hiszpańskich i francuskich (na korzyść tych pierwszych; niezależnie od zniszczeń poczynionych w czasie Rewolucji). Tamże, s. 191.

⁶⁸ „La dîme se place donc au coeur de l'Ancien Régime espagnol et surtout castillan. Elle

Problematyce dziesięcinnej w Anglii (i Walii) zostały poświęcone dwa teksty. Ben Dodds w syntetyzującym artykule *La dîme: production et commercialisation en Anglettere au Moyen Age* zajął się dziesięciną w średniowieczu – a właściwie w końcu tej epoki – ukazując ją niejako od strony dzierżycieli, płatników oraz nabywców; stwierdzenia o charakterze ogólnym, dotyczące tych aspektów, autor zilustrował przykładami⁶⁹. Dziesięcina w średniowiecznej Anglii była w zasadzie oddawana rządcom parafii; świeccy rzadko ją pobierali. Dodds rozróżnia dwie grupy parafii. Wskazuje zatem na parafie, które były związane z instytucjami kościelnymi, takimi jak klasztory i kolegia uniwersyteckie, kapituły katedralne, oraz na parafie, których rządcy zajmowali się przede wszystkim duszpasterstwem. Na początku XVI stulecia ok. 3500 parafii (spośród 9 tys. istniejących w Anglii) było związanych ze wspomnianymi instytucjami (stanowiły zatem ponad jedną trzecią całości).

Najbardziej znaczące z tychże instytucji pobierały dziesięciny z wielu parafii. Tak więc do benedyktyńskiego opactwa w Durham należały (w różnych okresach późnego średniowiecza) dziesięciny z 35 parafii. Wartość dziesięciny pobieranej w jednym roku przez instytucje kościelne była zróżnicowana (zależała od liczby i zamożności parafii, które były z nimi związane). W końcu XII w. dziesięciny należące do opactwa w Westminster były warte prawie 300 funtów, natomiast wspomniane opactwo w Durham pobierało z tego tytułu olbrzymią sumę 1400 funtów. Autor omawia również organizację poboru dziesięcin i zbycia wpływów dziesięcinnych (zaznaczając, że bardziej rygorystycznie do sprawy poboru podchodzili odbiorcy niemający większych dochodów)⁷⁰.

Dziesięcina była sporym obciążeniem dla gospodarstw chłopskich, większym niż sugerowałaby jej nazwa. Oddawano bowiem zazwyczaj jakąś jedną dziesiątą – niekiedy nieco mniej, niekiedy więcej – całości zebranego zboża (i innych produktów) bez odliczenia ziarna, które było przeznaczone na zasiew i na wyżywienie rodziny. Gdyby odliczyć te właśnie potrzeby, to dziesięcina mogła wynosić ok. 25% nadwyżki produkcyjnej⁷¹. Inna część tej nadwyżki mogła być sprzedana. Dziesięcina była ważnym elementem ekonomii wiejskiej w średniowiecznej Anglii, zaznacza Dodds, wskazując zarazem, że produkcja gospodarstw chłopskich i małych przedsiębiorstw stanowiła co najmniej dwie trzecie ogólnej produkcji w tym kraju⁷².

---

concerne l'Eglise, la monarchie, les seigneuries, les municipalités. Elle se situe également au coeur de l'économie moderne: elle alimente l'activité des villes qui concentrent le produit des dîmes; elle engendre des salaires et des bénéfiques qui sont distribués; elle fournit de nombreux objets du commerce. Elle permet les dépenses des bénéficiaires ce qui entraîne un développement de l'artisan et notamment de l'artisan d'art". Tamże, s. 207.

⁶⁹ *La dîme dans l'Europe médiévale et moderne*, s. 89-99.

⁷⁰ Tamże, s. 90-94.

⁷¹ Tamże, s. 95. Dodds przywołuje modelowy budżet gospodarstwa chłopskiego w hrabstwie Gloucester z końca XIII w., który przedstawił w swej pracy Christopher Dyer (*Standards of Living in the Later Middle Age: Social Change in England c. 1200-1520*, Cambridge 1998, s. 113).

⁷² Tamże, s. 94, 97-98.

Istotną rolę w tej ekonomii odgrywali nabywcy wpływów dziesięcinnych i praw ich pobierania. Grupa ta była zróżnicowana. Można wskazać na ludzi stojących wysoko w ówczesnej hierarchii społecznej, jak i na kupców, przedsiębiorców (dziesięcina z wełny) czy też niższe duchowieństwo. Dodds wskazuje, omawiając tę problematykę, na przykłady zróżnicowanego obrotu dziesięcinami, zwłaszcza na rynku zbożowym⁷³.

Drugi artykuł podejmujący zagadnienia dziesięcinnie w Anglii i Walii przygotował David Fletcher. Dotyczy on „kartografii dziesięcinniej” w XIX stuleciu⁷⁴. Autor, podkreślając znaczenie tego rodzaju dokumentacji, wskazuje najpierw, jak wielką rolę odgrywała dziesięcina w systemie obciążeń fiskalnych w rolnictwie. Następnie przedstawia trzy kategorie tej płatności. Wyróżnia także dziesięciny „wielkie” (zwłaszcza od zbóż, lasów, ziaren i siana) oraz „małe” (od innych produktów)⁷⁵. Dziesięcina w Anglii została wprowadzona we wczesnym średniowieczu. Jej istnienie poświadcza wzmianka w jednym z listów św. Bonifacego z 747 r.

Fletcher wskazuje na etapy rozwoju obowiązku dziesięcinnego w tym kraju. Zaznacza, że zasadnicze zmiany w dziejach płatności zaszły w XVI stuleciu w związku z rozwojem Reformacji w Anglii. Wcześniej dziesięciny były pobierane głównie przez duchowieństwo. W okresie panowania Henryka VIII dziesięciny z parafii związanych z instytucjami kościelnymi zostały przejęte przez władzę, który przekazał je świeckim, będącym jego faworytami. Duszpasterze z tych parafii musieli zadowolić się „małymi” dziesięcinami, niedającymi dostatecznych podstaw utrzymania⁷⁶. Autor przypomina, że dziesięcina stawała się poważnym obciążeniem dla gospodarstw chłopskich zwłaszcza w okresach, kiedy spadała wielkość produkcji rolnej. Tę tendencję obserwować można w latach trzydziestych XIX stulecia. W kręgach wigów coraz wyraźniej zaczęto podnosić potrzebę reformy świadczeń dziesięcinnych (torysi, zaznacza Fletcher, nie byli skłonni poprzeć zmian w tym zakresie). Do istotnego uregulowania spraw dziesięcinnych doszło w 1836 r., kiedy został wydany *Tithe Commutation Act*, nakazujący zamianę dziesięcin oddawanych dotychczas w naturze na ekwiwalent pieniężny. Podstawową rolę w tej reformie pełniły kartograficzne ujęcia obszarów, z których były pobierane świadczenia dziesięcinnie.

---

⁷³ Tamże, s. 98-99.

⁷⁴ D. F l e t c h e r, *Cartes de dîme et de cadastre en Angleterre et au Pays de Galles*, w: *La dîme dans l'Europe médiévale et moderne*, s. 209-225.

⁷⁵ Fletcher wyróżnia dziesięciny „z pól” (*dîmes prédiales*), pobierane z płodów ziemi dających coroczny przyrost (zboża i inne rośliny, trzody, lasy). Druga kategoria to dziesięciny „mieszane” (*dîmes mixtes*), do których zalicza świadczenie od tego, co ziemia żywiła (cieleńta, barany, jelenie i produkty zwierzęce, takie jak jaja, wełna itp.). Trzecia kategoria – to dziesięciny „osobiste” (*dîmes personnelles*), obejmujące produkty pracy ludzkiej, zwłaszcza przychody z młynów i połowów. Tamże, s. 210. Mówiąc o dziesięcinach „wielkich” i „małych”, Fletcher zaznacza: „Le recteur en general les percevait, que ce soit un laïc ou bien un corps constitué comme un collège d'Oxford ou de Cambridge. Les petites dîmes étaient toutes les autres et étaient reçues par le vicaire”. Tamże.

⁷⁶ Tamże, s. 213.

Fletcher omawia zasady budowy tych przedstawień, wskazuje na ich wartość źródłową oraz dokonuje porównań kartografii dziesięcinnej z katastrami i mapami innego rodzaju⁷⁷.

Istotnym dopełnieniem problematyki dziesięcinnej, ukazanej przez wspomnianych badaczy w odniesieniu do Francji, Hiszpanii oraz Anglii i Walii, jest artykuł François Menanta pt. *Dîme et féodalité en Lombardie, XIe-XIIIe siècles*⁷⁸. Autor ukazuje dziesięcinę w kontekście struktur feudalnych w Lombardii, opierając się zwłaszcza na źródłach z archiwum biskupiego w Kremonie (Cremona); korzysta również z ustaleń historyków, które dotyczą archidiecezji w Mediolanie oraz obszarów nadpadańskich⁷⁹.

Dziesięcina w średniowiecznej Lombardii, stwierdza Menant, będąc najbardziej powszechnym i stałym świadczeniem nałożonym na płody rolne, miała, by tak rzec, wymiar instytucjonalny, społeczny i ekonomiczny. Autor wskazuje, że w tym regionie wpływy dziesięcinne w przeważającej części pobierali świeccy – wasale biskupa, członkowie możnych rodów i panowie feudalni. Taka sytuacja sprzyjała utrwaleniu się wpływów, bogactwa i władzy tej grupy w okresie od XI do XIII stulecia (zjawisko trwające następnie przez kolejne wieki, aż do wieku XIX, a nawet później)⁸⁰.

Ukazując zależności między dziesięciną a feudalizmem autor charakteryzuje najpierw system poboru tej płatności (ważnym elementem były opisy granic terytoriów dziesięcinnych), a następnie omawia zagadnienie wartości dziesięciny, wielkości przychodów uzyskiwanych z tytułu sprzedaży wpływów dziesięcinnych i wydzierżawiania poboru tych wpływów.

Dziesięcina, stwierdza Menant, była nadawana przez biskupów (czy szerzej: przez znaczące instytucje kościelne, jakimi były np. klasztory) swym wasalom (*capitanei*). Oni z kolei tworzyli własną grupę wasali, oddając im część otrzymanych dziesięcin. Na bazie tych zależności powstawały oddziały jezdnych (*milites*) biskupich czy też klasztornych, wchodzące w razie potrzeby w skład armii cesarskiej w Italii⁸¹. Autor przedstawia także inne formy nadawania przez biskupów dziesięcin – czy też grupy *plebes* wraz z dziesięciną – świeckim feudałom (*prekaria*). Charakteryzuje również związane z tymi nadaniami elementy systemu lennego i hierarchii feudalnej w północnej Italii⁸². Ukazuje, jak wielką rolę odgrywały wpływy z dziesięcin w tworzeniu ekonomicznych podstaw znaczenia wielkich rodów lombardzkich (książęta Bergamo, ród Dovara, ród z Sommo i inni)⁸³. Menant omawia także zmiany, które

---

⁷⁷ Tamże, s. 214-225.

⁷⁸ *La dîme dans l'Europe médiévale et moderne*, s. 101-126.

⁷⁹ Tamże, s. 101-102.

⁸⁰ Tamże, s. 102-103.

⁸¹ „Ces troupes épiscopales et monastiques constituent aussi l'armée impériale: lorsque le souverain arrive en Italie, il convoque les contingents, que l'on retrouve à la suite dans l'iter romanum et dans les sièges et les batailles qui émaillent les séjours impériaux”. Tamże, s. 110.

⁸² Tamże, s. 111-117.

⁸³ Tamże, s. 117-123. Tę analizę podsumowuje stwierdzenie: „La puissante féodalité lombarde s'est donc construite sur les biens d'Eglise, et tout particulièrement sur les dîmes, qui

w związku z reformą gregoriańską zaszły w Lombardii w procesie zawłaszczania dziesięcin przez świeckich (wskazuje ponadto na rolę ruchu patarii, który wybuchnął w połowie XI stulecia na tym obszarze, zwłaszcza w Mediolanie i Kremonie)⁸⁴.

Trzydziesty tom z serii „Flaran” zawiera zatem bardzo bogaty i różnorodny obraz problematyki dziesięcinnej. Prezentuje metody i – niejednokrotnie zaskakujące – wyniki analizy źródeł dotyczących dziesięcin. Uświadamia, jak wielki wpływ wywierała dziesięcina na różne dziedziny życia grup i warstw społeczeństwa średniowiecznego oraz nowożytnego. Pozostaje mić nadzieję, że publikacja ta pozwoli niejako dostrzec potrzebę szerszych badań nad dziesięciną także w Polsce⁸⁵.

Leszek Wojciechowski
Katedra Historii Powszechnej Wieków Średnich KUL

Niall F e r g u s o n, *Civilization. The West and the Rest*, London, Allen Lane 2011, ss. 402.

Autor recenzowanej książki, szkocki historyk Niall Ferguson, jest wykładowcą Uniwersytetu Oksfordzkiego i Uniwersytetu Harvarda. Specjalizuje się w analizach z zakresu historii gospodarczej oraz historiografii kontryfakcyjnej. Jest też autorem konsekwentnej i zdeterminowanej metodologii tej drugiej dyscypliny badawczej. Rozgłos przyniosła mu wydana w 1988 r. monografia dziejów rodziny Rotschildów. Była to pierwsza praca o tej tematyce, oparta na prywatnych archiwaliach słynnego rodu bankierów. Późniejsze liczne książki Fergusonsona miały, w większości, charakter

---

ont été massivement concédées aux vassaux des évêques. L'appropriation de ce revenu, complétée par celle de droits seigneuriaux, de domaines, de prélèvements sur le commerce ..., à donné une assise pratiquement inébranlable au groupe dirigeant". Tamże, s. 124.

⁸⁴ Tamże, s. 124-126.

⁸⁵ Zob. J. D u d z i a k, *Dziesięcina*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 600-602; P. G ó r e c k i, *Parishes, Tites and Society in Earlier Medieval Poland c. 1100-c. 1250*, Philadelphia 1993 (*Transactions of the American Philosophical Society*, vol. 83, part 2). W druku: P. P l i s i e c k i, *Praktyka dziesięcinna w dekanacie Kije w świetle „Liber beneficiorum” Jana Długosza*; rozprawa doktorska powstała pod kierunkiem prof. Eugeniusza Wiśniowskiego, obroniona w 2005 r.; t e n ż e, *Akt wdzięczności czy zapłata? – z badań nad rozumieniem dziesięciny w Polsce średniowiecznej*, w: *Przestrzeń religijna Europy Środkowo-Wschodniej w średniowieczu*, red. K. Bracha, P. Kras, Warszawa 2010, s. 181-187; A. K u r z y d y m, *Uposażenie dziesięcinne prałatów kolegiackiej kapituły sandomierskiej w XV-XVI w.*, RH 47(1999), z. 2, s. 21-58.